

Глигор ТОДОРОВСКИ

РЕФОРМИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА ВО ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК И ФРАНЦИЈА

Внатрешните општествено-економски состојби ја присилувале Турција да се реформира. Реформирањето на Турција бил голем императив на времето, бидејќи постоела очигледна опасност за нејзиниот опстанок.

Согледувајќи ја тешката општествено-економска состојба турските власти се зазеле да спроведат реформи во Империјата уште во првата половина на XIX-от век и порано, со цел да го централизираат и да го модернизираат општеството и на тој начин да ја извлечат земјата од тешката економска и политичка криза во која западнала. Во средината на XIX век биле донесени крупни реформаторски акти кои имале далекусежно значење за Империјата. Во многуте законски акти од реформаторски карактер треба да се споменат Хатишерифот од 1839 година и Хатихумаинот од 1856 година, кои попримиле и меѓународно значење со Парискиот мир од 1856 година. Врз основа на овие реформаторски акти во средината на XIX век и натаму биле донесени многу законски акти кои имале реформски карактер. Разбирливо, реформирањето на општествениот и стопанскиот живот во Империјата не одело така лесно. Внатрешните економски и општествени спротивности, во чиј состав од крајот на XIV век па сè до втората деценија на XX век, конкретно до Првата Балканска војна 1912 година, се наоѓа и Македонија, дошле до целосен израз.

Со воведувањето реформи во Турција се ангажирале и тогашните големи европски сили: Русија, Австро-Унгарија, Велика Британија, Германија и Италија. Исто така, значаен дел во спроведувањето општествени и други реформи во Турција, како во првата, така и во втората половина на XIX век, имала и Франција, која поаѓајќи од своите тогашни економски и политички

интереси настојувала да најде свое место и улога во реформскиот процес во Турција. Всушност, ангажирањето на тогашните големи европски сили во реформскиот процес во Турција отворило друга димензија — тенденција за создавање сфери на влијание во Турција, во контекстот кога големите европски сили не биле во состојба на друг начин да го решаваат и да го решат Источното прашање. Така, големите меѓусебни противречности на големите европски сили за поделба на османлиската Империја нашле израз и преку воведувањето реформи во Турција. Тоа, всушност, претставувало отворено прашање во внатрешните работи на Турција. Интервенциите на тогашните европски сили во Турција во кои учествувала и Франција биле санкционирани и со меѓународни договори, на кој што начин големите европски сили обезбедувале „правна“ основа за постојано интервенирање во турските внатрешни работи, така што турскиот суверенитет бил постојано навредуван и стеснуван од тогашните големи европски сили. Во рамките на настојувањата, пак, на западноевропските големи сили, со мошне активно учество и на Франција, се согледувала и друга тенденција: оспособување на Турција за натамошно отстојување за да послужи како сигурна брана против Русија, односно против нејзиното влијание на Балканскиот Полуостров, против нејзиното физичко навлегување и против заземањето на премините Босфор и Дарданелите, како и против доближувањето на Русија кон потошните мориња.

Од друга страна и Русија, неспособна да го реши сама Источното прашање, се вклучила во процесот на спроведување реформи во Турција, иако реформскиот процес во Турција, индиректно бил насочен и против неа. Меѓутоа, источните прашања сè повеќе ја отргнувале Русија од балканските и блискоисточните прашања; така што нејзината надворешна политика поимала дефанзивен карактер; нејзиниот компромис со Германија и со Австро-Унгарија повеќе ќе дојде до израз по Берлинскиот конгрес, од 1878 година, чие влијанија во Турција ќе нарастува. Од друга страна, пак, особено Велика Британија и Франција ќе настојуваат да не бидат истиснати од тие простори, додека Италија ќе се бори за свое место во рамките на европскиот концерт.

Воведувањето реформи во Турција, без оглед дали тие имале „турски“ или „европски“ карактер, бил, речиси, постојанен процес. Сепак, настојувањето за централизирање на општествено-политичкиот живот во Империјата наидувало на постојан отпор кај оние сили во Турција кои настојувале да ги задржат и да ги конзервираат постојните општествено-економски односи држејќи се постојано за старите традиции и монопол во борбата за менување на старото со ново, така што Турција, и покрај

сите свои внатрешни и надворешни тешкотии не била земја која прифаќа надворешни сугестии, без оглед од каде тие доаѓаат.

Спроведувањето реформи во Турција, посебно на такви кои биле воведувани под притисок или по иницијатива на големите европски сили, имале посебен карактер. Големите европски сили „настојувале“ да ги заштитат христијаните во Империјата. Тоа „настојување“ за заштита на сите христијани во Турција, посебно во нејзиниот европски дел, постапно еволуирало во барање за заштита на христијаните само во трите румелиски вилаети, односно во Солунскиот, Битолскиот и во Скопскиот вилает, така што тие ја опфаќале етничката и географската територија на Македонија, што била карактеристичен белег на Мирицштегската реформска програма од 1903 година, која не е предмет на овој прилог.

Активностите на големите европски сили на овој план во Македонија посебно биле согледливи по потпишувањето на Берлинскиот договор од 1878 година, чиј член 23, бил од битно значење за реформскиот процес во Македонија. Иако во овој Договор, Македонија не е спомената со своето вистинско име. Меѓутоа, општо прифатено гледиште е дека членот 23 од Берлинскиот договор најмногу се однесувал на Македонија, така што овој член има големо значење за неа. Значењето на овој член се согледува токму во фактот што сите идни меѓународни акти, што биле преземани по однос на Македонија, за реформските и за идните програми во неа биле преземани и се базирале врз основите на овој меѓународен акт, посебно со членот 23. Всушност, членот 23 од Берлинскиот договор произлегува од членот 15 од Санстефанскиот договор, со кој Турција била обврзана да воведо реформи на островот Крит, во Епир, Тесалија и во другите делови на европскиот дел од Турција.

Според содржината на членот 23 од Берлинскиот договор, Високата порта била задолжена во европскиот дел на Турција, односно во Македонија, да воведо реформи, слични на оние предвидени во Органскиот устав применет на островот Крит, од 1868 година¹⁾. Спроведуваните реформи требало да бидат прилагодени кон месните прилики во кои ќе дошло до израз месното население. Теоретски земено, членот 23 од Берлинскиот договор, доколку бил применет и таков каков што бил, можел да внесе значајни подобрувања во животот на македонското население²⁾.

¹⁾ В. Козьменко, Спорник договоров России с другими государствами 1856—1917, Москва, 1952, 193; Э. Палоташ, Из дипломатической истории македонского вопроса на исходи XIX века, Budapest, 1963, сепарат во Институтот за национална историја во Скопје, сл. II — 5812, 123, во белешката 1.

²⁾ D-r Assen Iv. Krafnikowsky, La Question de Macédoine et la diplomatie Européenne, Paris, 1938, 128.

Меѓутоа, Берлинскиот конгрес и со постигнатиот Договор меѓу големите европски сили и Турција од 1878 година, од политички причини настојувал, сè уште, да ја одржи Османлиската империја во живот, и покрај сите ампутирања што веќе биле извршени врз неа. Оттаму бил задржан принципот да се продолжат експериментите со реформи³⁾, во европскиот дел на Турција, односно на Балканскиот Полуостров, а најконкретно во Македонија. Со Балканскиот конгрес, всушност, завршила Големата источна криза.

Меѓутоа, не требало да мине многу време и Велика Британија, а во тој контекст и Франција да согледаат дека наместо руското, почнало да доминира австро-германското навлегување кон исток и дури тогаш Велика Британија и Франција ќе почувствуваат потреба за приближување кон Русија, за стопирање и спротивставување на засилениот германски империјализам, како на Истокот, така и воопшто во светот⁴⁾.

Всушност, не водејќи доволно сметка за националните движења на Балканскиот Полуостров, на Берлинскиот конгрес бил направен компромис меѓу освојувачкото и националното начело, бидејќи големите европски сили донесувале судови и решенија на Конгресот. Последиците на овој компромис биле недогледни. Источна Европа останала и натаму арена на освојувачки судири на големите европски тенденции и националистичките претензии на балканските држави. Ваквото решавање на проблемите на Османлиската империја најмногу го почувствувала Македонија, која станала најинтересно подрачје на претензиите како на балканските, така и на големите европски сили. На тој начин натамошниот реформен процес во Македонија носи предимно такви белези.

Големите европски сили, потписнички на Берлинскиот договор, зеле обврска дека ќе ги спроведат во живог членовите 23 и 62 од овој договор. Со тоа била обврзана и Турција. Меѓутоа, и по изминувањето на една година од потпишувањето на Берлинскиот договор, поради повеќе причини, Турција, сè уште, не презела ништо за спроведување на членот 23. Во поттикнувањето на Турција за таа да ги спроведе во живот решенијата од Берлинскиот договор, по прашањето за реформи во Македонија, не била активна само британската дипломатија. Слична активност покажале и француските дипломати во Цариград. Така францускиот дипломат, баронот Н. Д. Ринг, во едно свое писмо, испратено од Цариград до Министерството за надворешни работи на Франција, од 29 ноември 1879 година, настојчиво ја

³⁾ Проф. Ал. Станојевиќ, О политичким реформама у старој Србији и Македонији, Београд, 1962, 9.

⁴⁾ Д-р Васиљ Поповиќ, Источно питање — Историјски преглед борбе око опстанка Османске Царевине на Леванту и на Балкану, Београд, 1928, 146.

сугерирал потребата да се спроведат ветените реформи во Македонија, по предвидениот член 23 од Берлинскиот договор, како минимум за нејзината независност. Истакнувајќи ги политичките последици на евентуалното кусогледство, доколку не се спроведат во живот предвидените реформи, Н. Д. Ринг предвидувал нови катастрофи. Натаму тој пишува: „Ако денес не им се обезбеди на Македонците поснослива егзистенција, веројатно за подолго време би се консолидирала состојбата на територијалната поделба воспоставена по Конгресот. Ако овој услов *sine qua non* ќе биде запоставен, мирот од Берлин секако ќе остане само едно краткотрајно примирје“⁵).

И во формираната Европска комисија за изработка на Уставот на Источна Румелија, покрај другите претставници на големите европски сили. Франција ја претставувал Обаре. Во нешто изменет состав Комисијата се состанала во Цариград, во мај 1880 година, со задача да го изнесе своето мислење за спроведувањето на членот 23 од Берлинскиот договор. По долгите дискусии на состаноците на оваа Комисија, во која активно учество земал и францускиот делегат, бил изработен законски предлог до турската влада, кој требало да ги задоволи барањата на големите европски сили, предвидени со членот 23 и 62 од Берлинскиот договор. Овој законски предлог, под наслов „Закон за вилаетите во европскиот дел на Турција“, предвидувал значително проширување на самоуправните права на религиозно-народносните заедници, изборот на општинските (нахиските) совети на нивните претседатели и друго⁶). Овој предлог-закон на европските вилаети на Турција, кој имал реформски карактер, меѓутоа не бил одобрен од султанот и никогаш не бил објавен во јавноста, како што се случило и со други претходни иницијативи на големите европски сили. Така и овој Закон останал само документ за Архив⁷). Ваквото однесување на Турција кон одделните иницијативи на европските сили за реформи во европските вилаети на Турција, вклучително и Македонија, предизвикувале иницијативи кај некои западноевропски држави, кои ги поддржувала и Франција, за поединечна окупација на делови на Европска Турција⁸).

По овој период настапила фаза на застој во реформниот процес на Македонија. Интересот на големите европски сили бил префрлен на други пунктови, па македонскиот проблем го чекал натамошното созревање. Како резултат на тешката состојба во Македонија и како реакција на неактивноста на дипло-

⁵ Француски документи за историјата на македонскиот народ, серија VI, том I (1878—1879), Архив на Македонија, Скопје, 1969, IX.

⁶ D-r Assen Iv. Krainikowsky, *La Question de...*, 129.

⁷ Н. Маренинџ, *Реформитџ въ Европска Турция*, София, 1939, 11.

⁸ Исто, 27.

матијата на големите европски сили дошле до израз неколку востанички акции во Македонија: Кресненското и Разлошкото востание и Бресјачката буна од 1878 до 1881 година и до појава на значителен број револуционерни одреди⁹⁾. Меѓутоа, прашањето за реформи во Македонија во 80-тите години на XIX век останало отворено, а општествено-економската состојба сè повеќе се влошувала. Меѓутоа, обврската што ја презеле големите европски сили, во кој концепт се наоѓала и Франција, со потпишувањето на Берлинскиот договор, посебно со членот 23, според кој требало да се воведат реформи во европскиот дел на Турција по примерот на островот Крит, имале големо значење во натамошниот процес на воведувањето реформи во Македонија. Берлинскиот договор бил основен меѓудржавен правен акт на кој се потпирале субјективните сили во Македонија во борбата за национална и социјална слобода, за воведување реформи и за стекнување автономија на македонските вилаети, односно на Македонија. Меѓутоа, недостатокот на контрола во спроведувањето на членот 23 и ангажирањето на големите европски сили на други поактуелни прашања ѝ овозможило на Турција да се однесува така како ѝ одговарало на нејзините политичко-економски интереси. Членот 23 од Берлинскиот договор, исто така им дал можност и на балканските држави, кои од порано покажувале интерес кон Македонија да го користат и да го посочуваат извршувањето на членот 23, преку што, всушност, се криеле нивните завојувачки интереси спрема Македонија¹⁰⁾.

Така, со ерменските настани во Турција во 1885 година, кои влијаеле во покренувањето на реформниот процес во Македонија, бугарската влада, откако ги подобрила меѓусебните односи со Русија, сакала да го претстави пред европското јавно мислење македонското прашање „како прашање на Бугарите во Македонија“. На тој начин таа ја извргила од темел борбата на македонскиот народ за сопствено ослободување и побарала од Русија да го постави прашањето за воведување реформи во европските вилаети во Турција¹¹⁾. Таквата тенденција на бугарската влада ја потврдува и еден француски документ, од мај 1895 година, во кој се гледа дека руската влада го прифатила барањето на бугарската влада и му советувала на турскиот султан да ги прошири ерменските реформи и во румелиските вилаети¹²⁾.

Постојаниот притисок што врз Турција го вршеле големите европски сили, меѓу кои и Франција, како и тешката економска

⁹⁾ В. Тепловъ, Турецкия реформы въ связи с вопросом о Македоніи и старој Сербіи, Русскій вѣстник, том двѣсти восемьдесятъ третій (год. изданиа оскр восьмой) феврал, 1903, С. Петербург, 775.

¹⁰⁾ Д-р Глигор Тодоровски, Реформите на големите европски сили во Македонија (1829—1909), 1, Скопје, 1984, 115.

¹¹⁾ D-r Assen Iv. Kraínikowsky, La Question de..., 132.

¹²⁾ Исто, 132.

и општествена состојба во Империјата, посебно во румелиските вилаети, во чиј состав влегувале етничката и географската територија на Македонија, влијаело турскиот султан да издаде посебен декрет за воведување реформи во румелиските вилаети, од 22 април 1896 година¹³⁾. Во овој ферман е предвидено реорганизирање на турската администрација, спроведување реформи во државната контрола, потоа во работата на правосудните органи, во верските организации, во работата на јавните служби, во работата од областа на стопанството и за мерките што требало да се преземат во областа на јавната безбедност. По овој повод треба да се напомене дека овие реформаторски мерки се однесувале само за македонските вилаети, односно за Солунскиот, Битолскиот и Скопскиот вилает. Меѓутоа, спроведувањето и на овие реформаторски мерки, при постојните општествено-економски состојби во Турција, не било можно и тие претставувале само „фрлање прав во очите на светот“¹⁴⁾.

По прашањето за воведување реформи во Македонија била заинтересирана и српската влада. Таа била редовно и исцрпно известувана од српските дипломатски претставници во Македонија дека турските органи во Македонија го сопирале спроведувањето на реформите. Српската влада, заинтересирана по прашањето за спроведување реформи во Македонија и за нивното искористување за свои цели, се обидела да направи демарш кај француската влада и да побара помош од неа по ова прашање. На српскиот пратеник во Париз, Милутин Гарашанин, му било заповедано да побара прием кај министерот за надворешни работи на Франција Ханото и да му ја изложи смислата на забелешките што ги имала српската влада на реформите предвидени за спроведување во Македонија, што ги објавила турската влада во 1896 година¹⁵⁾. Српскиот пратеник во Париз, притоа, строго се придржувал кон упатствата на својата влада дека тој не бил ополномоштен да бара покренување политичка акција од големите европски сили по повод султанскиот декрет од 1896 година, туку само да ја информира француската влада за оценката на српската влада за актуелната политичка ситуација во Македонија и за текот на спроведувањето на реформите. По тој повод, на францускиот министер за надворешни работи Ханото, во писмена форма му била предадена промеморија на српската

¹³⁾ La Question des Réformes dans la Turquie d'Europe Parun non diplomate, Paris, 55—58; A. Schopoff, Les Réformes et la protection des Chrétiens en Turquie 1673—1903; Paris 1904, 528—531.

¹⁴⁾ Положбата на турското правителство спроти Българетъ въ Македония, Leipzig, 1896, 53.

¹⁵⁾ Служба за архивске и дипломатске послове при Савезном секретаријату за спољне послове, Београд, Архивски фонд Министерства спољне послове Краљевине Србија — Политичко-просветно одељење, ПП, бр. 1108, од 6 јуни 1896 година.

влада, во која, сепак, прашањето за признавањето „српска“ народност во Македонија, во рамките на спроведувањето на реформите, било ставено на преден план. Преку српскиот пратеник во Франција, францускиот министер за надворешни работи ѝ сугерирал на српската влада да биде повеќе мудра и внимателна во однесувањето на меѓународен план во тогашните актуелни прилики¹⁶⁾.

Известувајќи го министерот-претседател и министер за надворешни работи на српската влада, Стојан Новаковиќ, за разговорот што тој го имал со францускиот министер за надворешни работи во Париз, Милутин Гарашанин го искористил поводот и од аспектот на тогашните меѓународни односи го изнел и своето мислење по повод спроведувањето реформи во Македонија¹⁷⁾.

По доставувањето на првиот извештај од Милутин Гарашанин, набргу пристигнал и втор¹⁸⁾. Во овој извештај било изнесено мислењето на францускиот министер за надворешни работи, а по повод доставената во писмена форма промеморија до него од српската влада, дека забелешките на српската влада по повод реформите од 1896 година биле умесни. Меѓутоа, францускиот министер отворено се произнел дека моментот за да се покрене прашањето, што му го поставувала српската влада за признавањето на „српска“ народност во Македонија, не бил погоден „бидејќи тие реформи, воопшто, не се примени сериозно од никого, ниту, пак, некој верува дека од нив ќе има некакви сериозни последици, а и кој знае дали било кога тие ќе стапат во живот. Големите сили барале било каков излез од една положба и реформите се примени само толку колку да има причина да се дигнат раце од една незгодна работа, во која влегле само тоа за да се попречела едностранчивата акција на извесна голема сила во турското царство. Кога во тоа се успеало, тогаш се барани реформи, колку да се даде привилегија на онаа сила, а таа е Англија, која се беше така сама стравично затрчала во таа работа без било кого да праша“¹⁹⁾. Изнесувајќи го гледиштето на француската влада по прашањето за реформите во Македонија од 1896 година, Францускиот министер за надворешни работи, Ханото, продолжил. „Никој не верува во едноставна промена на состојбите во Турција, ниту пак, било кој мисли дека нешто таму ќе се постигне од трајно значење. Ако оваа посмирана состојба трае повеќе од една година, резултатот е во тоа што таа траела една година... Реформите во Турција, додал францускиот министер за надворешни работи, не се

¹⁶⁾ Исто.

¹⁷⁾ Исто.

¹⁸⁾ Служба за архивске и дипломатске послове... ПП бр. 1183, од 13 јуни 1896 година.

¹⁹⁾ Исто.

можни, бидејќи Турците се Турци, а христијаните се христијани... Ова што постои (се мисли на реформите во европскиот дел на Турција) не е ништо друго до крпење и се држи како кула од карти. Било од каде некој да чепне, ќе се урне сè, од тоа стравуваат сите по ред⁽²⁰⁾).

Ценејќи го мислењето на францускиот министер за надворешни работи, Милутин Гарашанин му сугерирал на Стојан Новаковиќ да не го покренува прашањето за забелешките на српската влада по однос на реформите во Македонија од 1896 година, а од друга страна и самото мислење на францускиот министер за надворешни работи, по однос на воведувањето реформи во Македонија, најдобро говори за „сериозниот“, однос на големите европски сили кон тоа прашање.

Неспроведувањето на реформите во Македонија во втората половина на XIX век, сепак, се должело и на недоволната ангажираност и заинтересираност на големите европски сили за ова прашање. Ваквиот однос на големите европски сили спрема спроведувањето реформи во Македонија во посоченото време најдобро го илустрирал францускиот министер за надворешни работи, Ханото, пред српскиот пратеник во Париз, во 1896 година.

И во овој период, како и во претходниот, значајно влијание врз настаните во Македонија имале и надворешните настани, како Критското востание и Грчко-Турската војна од 1897 година. На тешката положба, а и на мошне слабите резултати постигнати од дотогашните настојувања за реформи во Македонија, укажува и италијанскиот пратеник во Цариград, Панса. Тој ја истакнал потребата од натамошни реформи во Македонија како и мерките што требало да ги преземат големите европски сили, во тој контекст и Франција, со кои можело да се принуди турскиот султан да ги прифати⁽²¹⁾. Исто така, двете големи европски сили, Австро-Унгарија и Русија, во 1897 година го прифатиле принципот за Status Quo во Турција и се експонирале за „најзаинтересирани“ големи европски сили по балканските прашања. Ова усогласено меѓусебно становиште на големите европски сили имало значајни реперкусии за иднината на македонското национално-ослободително и револуционерно движење, односно за иднината на Македонија. Тоа практично значело дека не била можна никаква промена на општествените и територијалните прилики на европскиот дел на Турција, без согласност на овие две големи европски сили, чие „право“ да бидат чувари на суверенитетот и на интегритетот на Турција го

²⁰⁾ Исто.

²¹⁾ Documenti diplomatici Italiana (според преводот на македонски јазик во Институтот за национална историја — Одделение за библиографија и документација „д-р Велимир Брезовски“, документ бр. 318, 258, 259.

прифатиле и другите големи европски сили, меѓу кои и Франција, чии економски и политички интереси кон Балканскиот Полуостров и пошироко кон Блискиот и Средниот исток, иако не биле истоветни со интересите на Велика Британија, која покажувала значително поголема активност и во реформскиот процес во Македонија, сепак, и француското ангажирање на овој план било чувствително.

Сите внатрешно-надворешни настани во Турција имале влијание врз реформскиот процес во Македонија, кој продолжил и натаму, а посебно по Илинденското востание од 1903 година, за да биде прекинат со Младотурската револуција од 1908 година, а конечно со Балканските војни, кога Македонија била подалена помеѓу балканските буржоаски држави, со што етничката и географската целина на македонскиот народ и на Македонија била разбиена. Македонскиот народ во вардарскиот дел на Македонија, дури по победата во заедничката борба против фашизмот, раководена од Комунистичката партија на Југославија во текот на фашистичката окупација создаде општество, кое ги има сите услови за натамошен национален и социјален развикот.

Gligor TODOROVSKI

THE REFORMS IN MACEDONIA DURING THE SECOND HALF OF XIX CENTURY OF FRANCE

Summary

The socio-economic situation in Turkey during the second half of XIX century and the reasons that influenced for carrying out reforms in order to get better the social and economic state of the christian population in the European part of Turkey is given in this article. The reformes carried out by the Turkish authorities were also supported by the great European forces, and in this context even by France, aiming not to allow any change of the status quo in the Balkans, i.e. in Macedonia. The measures taken over by the Turkish authorities in Macedonia in the second part of the XIX century were not of a radical character and they used to meet a strong resistance with some Turkish social categories, who in the reforms were facing an attack on the Osmanli society. Facing the irresponsibility of the Turkish authorities in carrying out the reform measures, the great powers, in the concrete ocassion and France, tended to force Turkey to carry out its promisses which were its obligation as it had signed some international acts and other kinds of contracts.